

Enesepositsioneerimine Oina veski möldri Märt Siipsoni päevaraamatus

KATRE KIKAS

„Päevased juhtumised”
sieie raamatuse ülesse akkatud tähendama
3 Septembrist 1896.
Olen juba 51 aasta sees

siis veel akkan päeva
raamatud kirjutama
vatt sul õppetud mees.

(EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 3)

Tarvastu kihelkonnas Nahkla veski möldri peres sündinud, kuid 1883. aastal Rõuge kihelkonda Oina veski möldriks läinud Märt Siipsoni (1846–1916) kirjutisi on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis üksteist mapitait (EKM EKLA, f 169, m 129–139). Säilikud – peamiselt kladed, mis sisaldavad luulet, mõtisklusi, jutustusi, ajaleheartiklite visandeid, majapidamise praktilise poolega seotud üles-tähendusi, aga ka kirjad, ajaleheväljalõiked jms – pärinevad aastatest 1872–1916 (Kikas 2015, Kikas ilmumas). Tegu on vägagi unikaalse kogumiga – ühe lihtsa kolmeklassilise külakooliharidusega möldri isikliku arhiiviga.

Artiklis tuleb vaatluse alla üks säilik: kõvade kaantega väikeseformaadiline joo-neline kaustik, mis sisaldab 1896. aasta 3. septembrist kuni 1897. aasta 15. juunini peetud päevaraamatut, millele kirjutaja on andnud pealkirja „Päevased juhtumised” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5). See klade pole Siipsoni kirjutiste hulgas väga eriline – päevikukannetega samalaadseid tekste on paljudes hilisemates ja varasemates kaus-tikutes. Teiste hulgast tõstab säiliku esile tiitellehele lisatud žanrimääratlus – säilinud klade hulgast pole ühtegi teist, mida Siipson oleks nimetanud päevaraamatuks.

Päevikužanri ainukordsus panebki järgnevalt küsima: millised olid Siipsoni või-malikud lähtepunktid selle žanri tähenduse mõtestamiseks, milliseid sisulisi ja žan-rilisi võimalusi ta sellega seoses tajus ning miks on päevaraamatu nimetus tiitellehel nõnda eneseirooniliselt raamistatud (vt artikli motot)? Kuidas positsioneerib Siipson ennast oma päevaraamatus, milliseid tekstilisi ja žanrilisi vahendeid ta selleks kasu-tab ning kellele oma teksti adresseerib? Küsides positsioneerimise järele, lähtun uute kirjalikkuse uuringute põhiteesist: kes iganes millalgi kirjutab, teeb seda sotsiaalselt positsioonilt (Sheridan jt 2000: 4). Ehkki erineva taustaga kirjutajate kirjutamisposit-sioonid võivad avalikus kirjaruumis olla selgelt piiritletud, siis päevik kui ennekõike privaatne žanr võimaldab kirjutajatel katsetada ka selliste positsioonide ja žanridega,

mis neile muus kontekstis kättesaadavad ei ole. Seega kajastab päevik nii inimese positsiooni teda ümbritsevas tegelikus maailmas kui ka tema neid positsioone, mille poole ta püüdleb, mida ta sooviks hõivata.

Seades keskmesse päeviku kui žanri, on käesolev artikkel omamoodi täiendus Rutt Hinrikuse ja Tiina Ann Kirsi koostatud eesti elulookirjutuse antoloogiale (Hinrikus, Kirss 2019). Ehkki antoloogia elulugude ja mälestuste osas on tuntud kultuuritegelaste omade kõrval ka tundmatute ja vähem haritud inimeste (nn talupoeg-autobiograafide, nt Mäletu Jaani ja Märt Miti) kirjutisi, siis päevikute osas ei leidu näiteid Siipseniga samasse põlvkonda kuuluvatelt ja sarnase haridustaustaga inimestelt. Alaosa sissejuhatuses on küll osutus märkmikele, kuhu talumehed vilja-saaki, ilma ja muud sellist üles tähendasid, kuid see on ilma näideteta (Hinrikus 2019: 11). Antoloogia kontekstis paigutuks Siipseni päevaraamat põlvkonna järgi Johann Voldemar Jannseni ja Matthias Johann Eiseni omade vahele, tema päevikupidamise aeg on lähedane Oskar Kallase päeviku ajale. Ehkki Siipsen pole jätnud eelnimetatutega võrreldavat jälge eesti kultuurilukku, on ka tema looming eesti XIX sajandi kirjakultuuri osa. Tema (ja teiste rahvalike kirjutajate) tekstidele tähelepanu pööramine on võimalus täiendada teadmisi selle kohta, kuidas toimus kultuuri kirjalikustumine, ning näidata, et soov ennast kirjalikult väljendada ning oma identiteeti kirjutamise abil vormida oli olemas ka neil, kes jäävad meile tuntud nimede ringist väljapoole (vrd Barber 2007: 223).

1. Rahvalikud päevikupidajad

Päevikupidaja enesepositsioneerimist uurides on minu peamine lähtepunkt nn uutest kirjalikkuse uuringutest välja kasvanud rahvaliku kirjalikkuse käsitlus (Barton, Hamilton 2003 [1998]), mida täiendan muude rahvalikele kirjutajatele tähelepanu pööravate uurijate käsitlustega (Fabian 2001; Sinor 2002; Barber 2007; Blommaert 2008). Rahvalik kirjalikkus hõlmab kirjaoskuse ja kirjalike tekstide kasutamise eri viise, mis pole seotud kirja levitavate institutsioonidega, vaid lähtuvad üksikisikute ning rühmade igapäevaelulistest ja/või eneseväljenduslikest vajadustest (Barton, Hamilton 2003 [1998]: 247).

Rahvalik kirjalikkus pole kunagi päris eraldi nn institutsionaliseeritud kirjalikkusest, küll aga on sellele omane peavoolust pärinevate žanride (ära)kasutamine uutel eesmärkidel (Barton, Hamilton 2003 [1998]: 252). Belgia sotsiolingvist Jan Blommaert kasutab sellise joone esiletoomiseks mõistet *eemalolev žanr* (ingl *distant genre*): rahvalikud kirjutajad kasutavad žanre, millega nad on kokku puutunud vaid põgusalt ning mille täielikku teostamist takistab keeleliste, poeetiliste, materiaalsete jm vahendite ebapiisav kättesaadavus (Blommaert 2008: 7). Lähtudes folkloristide Charles Briggsi ja Richard Baumani intertekstuaalsest žanrikäsitlusest, võib öelda, et žanri varasema kasutuse ja rahvaliku kirjutaja versiooni vaheline lõhe võib olla kohati suur. Selle põhjuseks võib olla see, et rahvalikel kirjutajatel puudub autoriteet konkreetse lausungi rekontekstualiseerimiseks vastavas žanris (Briggs, Bauman 1992: 148–149). Samal ajal on žanri eemalolekut ja vajalike vahendite ning eelteadmiste

puudumist võimalik käsitleda ka positiivselt kui vabadust katsetada olemasolevate ressursidega uusi väljendusvorme, et mõtestada oma kohta muutuv maailmas (Barber 2006a: 20, 2006b: 405).

Rahvalike päevikupidajatega põhjalikumalt tegelenud kirjandusteadlane Jennifer Sinor (2002) nendib, et pävikute uuringud kipuvad keskenduma tuntumate kultuuri-tegelaste kirjutistele, sest neile on võimalik läheneda kui kirjandusele. Sinor märgib, et kirjanduslikust vaatepunktist lähtudes tunduvad tavaliste inimeste päevikud liiga korduvad ja argised. Ta ärgitab uurijaid leidma teistsuguseid vaatenurki – selliseid, mis võimaldavad küsida, kuidas need tekstid (ehkki korduvad ja sündmustevaesed) aitasid kirjutajal oma elu ühtlaselt kulgevate päevade jadaks struktureerida (Sinor 2002: 15–17). Ta rõhutab vajadust keskenduda päeviku peamisele ühikule ehk päevale: pole õige otsida kõiki päevi ühendavat narratiivi, vaid tuleb keskenduda iga sissekande seosele konkreetse päevaga, kuna just nõnda tuleb esile päeviku vahetu suhe toimunuga, selle lõpetamatus ja määramatus (Sinor 2002: 17–18).

Peale Sinori üldise käsitluse on minu lähenemist mõjutanud Soome ja Rootsi uurijate geograafilisel ja ajalisel lähedasemat võrdlustausta pakkuvad tavainimeste, nt talupoegade pävikute käsitlused. Neis on uuritud pävikupidamist ühiskondades, kus kirjaoskus pole (veel) üldine. Uuritud on võimalikke eeskujusid ning nende seoseid rahvaliku kirjakultuuriga. Üldisemalt tõuseb esile kaks päeviku kirjutamise eeskju või raami: almanahhid, millest on välja kasvanud majapidamise edenemisega seotud märkmete tegemine (seda toetasid näiteks põllumajanduskoolid) ning usulisest äratusliikumisest ajendatud sisekaemuslik pävikupidamine (Kauranen 2009; Kuismin 2013a; Edlund 2013). Rootsi materjali uurijad nendivad, et XVII–XIX sajandist on teada umbes 360 pävikut, mis sisaldavad peamiselt praktilise majapidamisega seotud sissekandeid, alates XIX sajandi keskpaigast on pävikud talupidamise tavapärase osa (Kauranen 2009: 11; Edlund 2013: 89). Soomlastel on XIX sajandist säilinud alla kahekümne päeviku, kuid nende vormistus on tunduvalt mitmekesisem (sageli on tegu eluloo ja päeviku seguga) ning need kuuluvad pigem isiklike ja sisekaemuslike pävikute hulka (Kauranen 2009; Kuismin 2013a). Soome folklorist Kaisa Kauranen pakub soome talumeeste pävikute antoloogia eessõnas, et Soome ja Rootsi materjali erinevuse põhjuseks on üldise koolihariduse kehtestamise erinev aeg. Kui Rootsi talumehi mõjutasid põllumajanduskoolid, siis Soome pävikupidajate eeskujud olid juhuslikumad (Kauranen 2009: 12).

Rahvalike kirjutajate tekstide oluline joon on isikupärane (või heterograafiline, Blommaert 2008: 7, 117–118) kirjutusviis: kirjavahemärgistus, suurtähekasutus ja ortograafia on ebajärjekindlad (Fabian 2001). On esile toodud, et rahvalikud kirjutajad ei kirjuta mitte nii, nagu nad igapäevaelus kõnelevad, vaid nii, nagu nad on harjunud lugema (Nordlund 2013: 138). Märt Siipson sündis Tarvastu kihelkonnas, pävikupidamist alustades oli ta aga juba 13 aastat elanud Rõuge kihelkonnas. Keel, mida ta oma pävikus kasutab, pole otseselt kummagi elupaiga kohalik suuline keel, vaid äärmiselt idiosünkraatiline kirjakeele vorm. Ortograafilise ebajärjekindluse heaks näiteks on sõna *veebbruar*, mida ta kirjutab vahelduvalt *Vebbruar* ja *Februar*, ning sõna *hommik*, mis on Siipsonil kas *Omik* või *Homik*. Sellest hoolimata on tekst süvenedes täiesti arusaadav. Käsikirju trükitekstiks muundades olen üritanud

säilitada võimalikult palju algset, ehkki arusaadavuse huvides olen mõnes kohas väikeseid parandusi siiski teinud. Tekstikatkeid lugedes soovitan lähtuda antropoloog Johannes Fabiani (2001: 62) soovitusest sedasorti kirjutisi n-ö kuulata.

Järgnevalt annan põgusa ülevaate Siipseni päeviku sisust ja vormist, seejärel analüüsin, kuidas Siipsen kasutab päeviku formaati enda positsioneerimiseks. Vaatluse alla tuleb Siipseni suhe ajaga, päevikužanri ja avaliku kirjaruumiga.

2. Märt Siipseni „Päevased juhtumised“

Päevik algab ühe kindla sündmusega: Siipsen kaebab kohaliku mõisniku kohtusse. Esimene kanne kajastab sellest teost tingitud kõhklus; kohtuskäik ning mõisnikuga maade jagamine on ka üks päevikut läbiv teema (vt lähemalt Kikas 2015: 44–48). Vastuolust alguse saanud päevikupidamine seob Siipseni päeviku soome talutüdruku Ida Digertiga, kelle samuti 1890. aastatel peetud päevaraamat algab perekonda tabanud kohtuprotsessiga – ehkki Digert kirjutab ka oma argistest läbielamistest, on kohtuprotsessi jälgimine ja jäädvustamine väga oluline teksti koos hoidev teema (Makkonen 2005; Kuusmin 2013a: 90).

On põnev, et Siipseni päevikupidamine algab tegelikult varem, kui klade pidulikult tunnistab. Alates oma 50. sünnipäevast 1. juunil 1896. aastal on Siipsen teinud võrdlemisi regulaarseid päevikukandeid nn „Vilja tegemise raamatusse“ (EKM EKLA, f 169, m 137: 5). Kaustiku algusosas on viljasaakide kirjapanekud (enne Oina veski ostmist elas Siipsen aastatel 1872–1883 põllumeheelu oma naise talus), sellele järgnevad aastate kaupa sissetulekute ülevaated ja tagasivaatavad, konkreetseid juhtumusi käsitlevad ning eluloolised kirjutised. Kuid alates eelmainitud kuupäevast muutuvad sissekanded päevikulikuks: nende pealkirjadeks on kuupäevad, mil toimunud ja mõeldud need kajastavad. See päevikupidamine kestab kuni sama aasta 13. augustini ning kajastab ka paruni kohtusse kaebamisele eelnenud juhtumusi. 3. septembril otsustab Siipsen aga võtta täiesti uue klade ja justkui alustada algusest. Peale „Päevaste juhtumiste“ päevikuklade täis saamist naaseb Siipsen mõneks ajaks jälle „Vilja tegemise raamatu“ juurde. Seega võib öelda, et „Päevased juhtumised“ on omamoodi väljasopistus sellest varasemast kladest.

Ent „Päevaste juhtumiste“ esimesel sissekandel on veel omamoodi paralleelkanne – samal päeval on Siipsen teinud sissekande ka „Rehningiraamatusse“. See on suureformaadiline klade, kuhu Siipsen on märkinud üles kõik majapidamise väljaminekud oma abiellumisest kuni surmani (EKM EKLA, f 169, m 138: 1). „Rehningiraamatu“ 3. septembri sissekanne on üsnagi neutraalses toonis nimekiri kõigist kohtupidamisega seotud kuludest (EKM EKLA, f 169, m 138: 1, l 52). Tekib tunne, et impulsi päevikupidamiseks sai Siipsen just soovist talletada nende kulude kõrval ka kõiki vastakaid tundeid, mis tal selle sündmusega seoses olid. On üsnagi kõnekas, et kõik kohtuskäiguga seotud sissekanded on ka „Rehningiraamatus“ tavapärasest ulatuslikumad: oli ju küsimus kõige otsesemalt seotud „Rehningiraamatu“ peateema ehk Siipseni majandusliku heaoluga. Sarnast neutraalse talletamise muundumist refleksiivseks päevikupidamiseks on täheldatud teistegi rahvalike päevikukirjutajate

juures (nt Edlund 2013; Gunner 2006), samal ajal on Siipseni päevikul side kahe erineva praktiliselt suunitletud kladega, millest üks, „Vilja tegemise raamat”, oli veski ostu tõttu juba aastaid tagasi oma algse funktsiooni minetanud.

Siipsen ei ole igapäevane päevikupidaja. Kümnekuulise perioodi jooksul on ta teinud 55 sissekannet (1896. aastal 20 ja 1897. aastal 35), mitu neist sama kuupäevaga. Kõige sagedamini kirjutab ta kõige esimesel kuul, 1896. aasta septembris (9 kannet), 1897. aasta jaanuaris (11 kannet) ja veebruaris (13 kannet). Muul ajal jääb kirjutamise sagedus vahemikku 1–6 sissekannet kuus. Sissekanded jagunevad suhteliselt ühtlaselt, päevikupidamise aja jooksul on vaid seitse kirjutamispausi, mis on pikemad kui kümme päeva. Nagu öeldud, on sissekannete pealkirjaks kuupäev, aga mõnikord on lisatud ajaline täpsustus: näiteks 1897. aasta 12. veebruarist on kaks sissekannet pealkirjadega „12 Veebruaril 97” ning „12 Veb. 97 Lõuna une ael” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 56–57). Leidub ka eraldi pealkirjaga sissekanne: 1896. aasta 20. septembri kandel on kuupäeva järel märgitud „Nõrgad küljed” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 14).

3. Inimene päevade jadas: aja dokumenteerimine ja veetmine

Päeviku peamiseks tunnuseks on kirjutatu suhe konkreetse päevaga: päevik kajastab inimese paiknemist ühtlases tempos lineaarselt kulgevate päevade jadas (Sinor 2002: 92–95). Päev päeviku ühikuna ilmneb Siipsenil kuupäeva kui sissekande pealkirja kaudu, samal ajal on selle suhe sissekandega mitmetine. Klade ei sisalda mitte üksnes päevaseid, vaid ka öiseid, teatud päeva- ja kellaaegadega seotud ning mõningaid tagasivaatavaid, pikemat ajavahemikku katvaid sissekandeid. Pealkirjad on vormistatud mitmel moel: kuupäevad võivad olla nii omaette real kui ka põimitud esimesse lausesse. Kuivõrd pealkirjas antud kuupäev võib olla nii kirjutamise aeg kui ka hetk, mis vajab jäädvustamist, saab Siipseni kirjapanekud jagada kaheks: nendeks, mis dokumenteerivad ehk kajastavad möödunud ajas toimuvat, ning nendeks, mis aitavad sisustada käesolevat aega.

Esimesse rühma kuuluvad päevasündmuste ja nendega seotud sisekõneluste ülevaated ning unenägude kirjeldused. Need tekstid on kirja pandud tagantjärele ning neis on kirjutaja jaoks olnud oluline millegi dokumenteerimine. Unenägude kajastus on vahetum: enamasti on rõhutatud, kas kirjutamine toimub öösel või päevaune järgselt. Päevasündmuste sissekanne võib aga olla tehtud mitu päeva hiljem. Sealjuures ilmneb kirjutamisaja ja dokumenteeritava ajahetke vahe mitte sissekande alguses, vaid enamasti sissekande jooksul, mõnel juhul võib seda aga vaid oletada. Näiteks kandes, mis algab „18 Mail 1897 akkati v Samsoni / käsu pääle Oina veske piiri pääle kraavi lõikama” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 90, reavahemärke siin ja edaspidi minu lisatud – K. K.), täpsustab kirjutaja kolm lehekülge hiljem ka kirjutamishetke: „praegu on jo 20 Mai mill seda kirjutat” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 91). Sissekanne, mis algab „27. Mail 1897 homiku Oli minu / vasik [---]”, mainib paar rida hiljem „tapsin ta 30 Mail ära” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 93) – kirju-

tamisaega ei ole täpsustatud, aga ilmselgelt ei saa see olla sissekande alguses olev kuupäev. Võimalik, et mida tugevamalt on pealkirja alguses olev kuupäev põimitud esimesse lausesse, seda hilisem on kirjutamishetk dokumenteeritavast hetkest; sellise algusega soovib kirjutaja märgilist sündmust esile tõsta. Kui mu oletus peab paika, on tõenäoliselt ka päeviku kõige esimene kande kirjutatud mitte paruni kohtusse kaebamise kuupäeval, vaid mõni päev hiljem: kande algus – „3tal Septembril 1896 aastal / kaebasin [---]” – rõhutab eelkõige erilise sündmuse toimumisaega, sama aeg on ühtlasi märgitud tiitellehele kui päeviku alustamise kuupäev (vt motot).

Teise tekstirühma kuuluvad erinevad filosoofilis-religioossed mõtisklused, mille reeglina ei ole seost päevasündmustega. Sissekande kuupäev pole enamasti lausesse põimitud, vaid on eraldi real (näiteks „15. Februar”, vt EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 59) ning märgib mõtiskluste kirjutamise ja lahtikerimise hetke. Selliste sissekannete eesmärgiks on käesoleva ajahetke sisustamine.

Aja sisustamine kui probleem ilmneb Siipseni päevikus kahel erineval moel. Ühelt poolt muretseb ta selle pärast, et kõik, mida ta teeb, oleks tema surmajärgse elu hüvanguks. Teiselt poolt pakub päevikupidamine Siipsenile võimalust kompenseerida kaasinimestega ebaolulistel (mitteigavikulistel) teemadel peetud vestlusi (nt EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 43). Seega on väga suur osa neist olevikku täitvatest mõtisklustest seotud küsimusega, kuidas olla käesolevas hetkes nii, et tulevik oleks võimalikult helge. See tulevik, nagu öeldud, on enamikul juhtudest igavikuline, mitte reaalekuline. Vaid üksikud sissekanded puudutavad tegeliku eluga seotud tuleviku-plaane ning sissekandeks tuleb esile ka see, miks need on enamasti tagaplaanil: need sõltuvad liiga palju mõisniku suvast, rahapuudusest ja Jumala tahtest (vt nt EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 23, 80–81). Ehk siis: kui igavikulise tuleviku jaoks valmistumine on iga inimese oma vaba valik, siis tegelikus elus peab ta arvestama erinevate temast sõltumatute teguritega.

Aja veetmise küsimus on seotud ka asjaoluga, et Siipsenil on johtuvalt elualast palju vaba aega. Oja, millel Oina vesiveski asub, on nii väikese veevooluga, et jahvatada saab vaid siis, kui vihma sajab või lumi sulab. Vihmaootus on üks päevikut struktureerivaid juhtmotive, näiteks kirjutab Siipsen 1896. aasta 13. septembril:

Täna käisin mina kraavi lahti uuristamas üleval lina leotuse juures Aga ei maksa oma vaev ega uuristamine Kui Jumal vihma ei Anna, Annab Jumal vihma ja annab teri siis üksi võin ma jahvatada. Keik on Jumala käes ta on mind ümberkaudsete inimeste meelest Armsaks teinud, et naad seie oma vilja kokku veavad nii palju, ja veel rohkemki kui mo veike veske jahvatata jõuab. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 13)

Ilmselt on paljud üldisemad mõtisklused pandud kirja neil vihmaootuse aegadel (isegi kui vee teemat neis otsesõnu pole). Seega võib öelda, et Siipseni sissekanded jagunevad üldistatult nendeks, mis kajastavad päevi või öid, mil juhtus midagi erilist, ning nendeks, mis tehtud päevadel, mil nagu ei toimunudki midagi. Viimasel juhul päevik mitte ei dokumenteerinud toimunut, vaid päevikupidamine ise ongi ainus sündmus, mis sel päeval aset leiab.

Märkinis ülal, et Siipseni päevikupidamises on mitmeid pikemaid pause. Võttes lähteks päevikus üha korduva veeootuse ning ülinapid viited päriselt töötamisele, tekib kiusatus oletada, et pikemad kirjutamispausid on seotud veskitööga. Kahe pausi kohta on viiteid, et ta neil aegadel tõepoolest jahvatas. Näiteks on 1869. aasta novembris vaid üks sissekanne „1–25. Novembrini”, kus ta muu hulgas märgib, et sel ajal oli „üle päeva jahvatamine” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 27). 1897. aasta 17. märtsist 10. aprillini väldanud kirjutamispausi puhul on viide töötegemisele kaudsem: viimane sissekanne enne pausi on unenägu, milles toimunud lahingu müra ta üles ajas. Avastus, et mürinat tekitas tammist üle jooksev vesi, pani teda tõdema, et „Jah, Kord on unenägo ka kasulik” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 79). Ootamatut vee tulemist ja jahvatamist seob „Rehnungiraamatu” sissekanne 20. märtsist: „Jaakit ära makstud jahvatuse raha” (EKM EKLA, f 169, 138: 1, l 53).

Kui küsida, kuidas Siipsen end päevaraamatu abil ajas positsioneerib, võib näha, et see toimub üsnagi mitmekesiselt: tekstis luuakse seoseid varem toimunu ja käesoleva vahel, kuid seotakse ka kirjutaja olevik ja tuleviku võimalused; peale selle võimaldab päevik siduda päevi ja öid, reaalsed ja unenäolist aega. Ühelt poolt aitab päevik Siipsenil end tõepoolest paigutada järjestikku kulgevate päevade lineaarsesse aega. Teiselt poolt on aga näha varasemat tsüklilist ajakäsitlust: Siipsen ei kasuta nädalapäevade nimetusi, küll aga märgib ta ära erinevate rahvakalendri pühade läheduse (tema ajakäsitluse kohta vt Kikas 2015: 38).

4. Päevikužanri ambivalentsus

Peale selle, et päevik toob esile inimese suhte ajaga, paigutab ta inimese kindlasse punkti intertekstuaalsel žanriväljal. Otsus nimetada oma kirjutis päevaraamatuks tähendab erinevate nõudmiste ja piirangute teadvustamist. Samal ajal võib päevikul kui žanril olla eri tähendusi ning ka Siipseni tekstis võime täheldada erinevate žanrliste tähendusväljade ambivalentset koosseksisteerimist.

Kaustiku tiitellehel seostab Siipsen päevikužanri üheselt eliitkultuuriga ning viitab mõnevõrra irooniliselt enda sellesse konteksti mittekuulumisele („vatt sul õppetud mees”, vt motot). On kõnekas, et see on ainus kaustik, kus ta kasutab tiitellehel sellist žanrilist määratlust. Tema hilisemate, samuti päevikulikke sissekandeid sisaldavate vihikute pealkirjad viitavad kirjutajale kui talutaadile, näiteks „Talu taadi jutustused” (EKM EKLA, f 169, m 134: 8) või „Talu taadi jutud ja laulud” (EKM EKLA, f 169, m 134: 5).

Siiski pole päevaraamat kui žanr tema kirjutistes üheselt seotud haritud–hari-matu eristusega. Vähemalt kahel juhul on ta päevaraamatu sõna kasutanud teatava üldistuse loomiseks. Esiteks, ühe Matthias Johann Eisenile saadetud tekstikogumi on ta pealkirjastanud „Juttukese M. Siipseni päeva raamatust. III. vihik. 1895. I. Oktobril.” (EKM ERA, E 21558/21599; saadetise algmaterjali kaustikus (EKM EKLA, f 169, m 135: 3) päevaraamatu märke pole). Teiseks, klades pealkirjaga „Pisarad kuival liiva merel” on muude jutustuste seas üks, mil pealkirjaks „Ühe leeri lapse päeva

raamatust” (EKM EKLA, f 169, m 133: 4).¹ Need on religioossed tekstid: esimesel juhul on tegu üldisemate mõtisklustega, teisel leerilapse märkmetega leeritunnist. Tekstid seovad päevaraamatu žanri mitte niivõrd õpetlaste, kuivõrd usklike maailmaga.

Eelnevalt viitasin, et soomlased ja rootslased on oma talurahva päevikuid eristanud kahe avara lähte järgi: talumajapidamist abistav praktiline päevik ning usulisest äratusliikumisest tõuke saanud isiklik päevik. Siipsen seisab omal kombel nende kahe traditsiooni piiril: tema kirjutiste praktilise poole selge näide on „Rehningiraamat” ning usulise poole näide saadeti Eisenile ja leerilapse päevaraamatu lugu. „Päevased juhtumised” on aga hübriidne: seal on nii dokumenteerivaid kui ka isiklikke religioosseid otsinguid kajastavaid tekste, peale selle on tiitellehel viide õpetlaste kultuurile, mis Siipsenil endal seostub pävikupidamisega. See, et ta rõhutab tiitellehel pävikuzanri tunnust, mille suhtes ta tajub end kõrvalseisjana (pävikuzanr jääb tema jaoks Blommaerti võtmes eemalolevaks žanriks), on hea näide rahvalike kirjutajate kalduvusest ennast madaldada (Kuismin 2013b: 204). Nagu olen varasemalt näidanud, on enesemadalduslik raamistus sageli vastuolus kirjutiste eneseteadliku sisuga (Kikas 2017a: 275, 280, 2017b: 592–595) – sama võib öelda ka Siipseni kohta, kes hoolimata pävikui ennast madaldavast algusest leiab erinevaid võimalusi pävikuzanri teostamiseks.

Üks osa pävikui kui žanri olemusest on adressaadi ambivalentsus. Iga pävikupidaja arvestab võimalusega, et keegi võib tema kirjutatut lugeda (ehkki rahvalikel kirjutajatel ei pruukinud lähikonnas olla teisi kirjaoskajaid, vt nt Kauranen 2009: 16; Miescher 2006: 44), samal ajal on päevik aga iseendale suunatud tekst. Rutt Hinrikus (2019: 15) kirjutab: „Neid pävikupidajaid, kes eluajal oma päevaraamatut [---] avalikkusega jagavad ja pävikui trükki annavad, on ehk niisama vähe kui neid, kes oma mõtteid kiivalt varjavad.” Ka Siipseni adressaat on ambivalentne. Muude klade servadel on sageli märkeid, et ta on oma kirjutatut (peamiselt luuletusi ja jutustusi) kellegi teise jaoks ümber kirjutanud (Kikas 2015: 43). Pävikus selliseid märkusi pole, seega pole ta ilmselt teadlikult sinna kirjutatut kellelegi näidanud. Näib tõenäoline, et „Vilja tegemise raamatus” alanud pävikulik kirjutusviisi jaoks ühel hetkel eraldi raamatu võtmise põhjus oli seotud just tundega, et varasem klade on liiga avaliku suunitlusega (külviajad ja viljasaagid on ju kogu majapidamise jaoks oluline info) ning enda siseheitluste vaagimiseks on vaja uut konteksti, selgelt määratletud žanri.

Siiski pole Siipseni päevik läbini iseendale suunatud tekst ja lugedes tõuseb esile kolm peamist adressaati: kirjutaja ise, kirjutaja järeltulijad (neile viitab ta EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 54, 77) ja Jumal.² Kuid pävikus leiab ka viiteid Siipseni

¹ Klade tiitellehel on aastaarvuks märgitud 1899. „Ühe leeri lapse päeva raamatust” koosneb aga 1896. aasta sissekannetest (4., 7., 8. ja 10. märts). Võimalik, et tegu on juba varem kirja pandud loo ümberkirjutusega, sel juhul kuuluksid need päevaraamatuks nimetatud tekstid „Päevaste juhtumiste” alustamise eelsesse aega. Praegusel hetkel ei saa seda aga nii kindlalt väita (nagu ei saa ka öelda, kas leerilapse päevik on läbini väljamõeldud või lähtub näiteks Siipseni tütre tegelikust kogemusest).

² Jumal on adressaadina mõnevõrra eraldiseisev, kuivõrd temale suunatud tekstid on enamasti otsekõnelised: „See ei Ole mitte luule ega nalja asi, mis ma täna oma surma pääle väriseva käega seie kirjutan, vaid ma Olen tõeste mõtlemas põrgu piina pääle, et se väga jäle ja irmus on: „Oh

soovile kõnetada avalikkust (sellest allpool) ning otseseid pöördumisi lugeja poole. Järgnevalt vaatleni seda lugejat lähemalt.

Nagu eespool välja toodud, on Siipseni päeviku üks funktsioon vastakate mõtete kaalumine. Nii vaeb ta esimeses sissekandes seda, kas paruni kohtusse kaebamine oli ikka õige otsus (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 3–6, vt ka Kikas 2015: 44–48), kuid samalaadseid sisemonoloogide paneb ta kirja ka muudel teemadel.

Kui mina mõnda tundi kesk päeva ael kirjutamise pääle ära viidan ja arvan: Paremb oleks mul tööd kätte võtta ja teha, sest maeas On mitmesugust tööd ning toimedust, ja kas niisuguse liiga päeva tundide viitmisega vast viimaks nälg kätte ei tule. Siis jälle mõtlen varsi tõisiti: Mis mul sest tööst välja tuli kui 1889 aastal korraga 34 sarapuust tooli tegin [---] vist selle plaaniga et toolisid ära müüa [---] Aga toolid jäid müümata. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 59–60)

On ka sissekandeid, kus Siipsen ei vaidle mitte oma sisemise minaga, vaid vastu- väiteid esitava „lugejaga”. Näiteks väljendab Siipsen 1897. aasta 15. jaanuari sissekandes pahameelt ühe naabri poja üle, kes laenatud raamatut õigel ajal tagasi ei toonud. Olles visanud õhku süüdistuse, et linnakoolis käimine muudab inimesed teiste külaelanike suhtes üleolevaks, ta justkui ehmub oma mõttekäigust ja kirjutab:

Ärgu arvagu minu päevaraamatu lugeja, et mul Kaarli Kangru ehk tema poegate vastu viha on, et poeg Jõulu Albumi viis ja tagasi ei toonud. [---] Naad on minule 13 aastat aega jo südame sõbrad, nad pole muial veskel 13 aastad veel kotti vilja ära jahvatanud kui ainult Oina veskel. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 41)

Tütrel liiga kauaks külasse jäämise pärast muretsevas sissekandes apelleerib ta lugeja empaatialle: „Aga mis-suguse südame valuga võib lugeja isigi arvata.” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 84)

Sellised harva esinevad eksplitsiitsed lugeja poole pöördumised mõjuvad Siipseni päevikut lugedes alati ootamatult ja tõstatavad küsimuse, miks need asendavad sisemist dialoogi. Näib, et need tuginevad Siipseni enda lugejakogemusele – lugeja kõnetamine kui retooriline võte on väga omane tolleaegsele ajakirja- ja raamatukultuurile. Seega tekib paratamatult soov mõtestada seda lugejat kui anonüümse ühetaolise avalikkuse esindajat.

Peale selle seab lugejakõnetlus küsimuse alla ka tegeliku ja kujuteldava piiri. Näiteks 1897. aasta 11. märtsi öösel tehtud sissekandes arutleb Siipsen oma päevaste ja öiste mõtete erinevuse üle ning kirjeldab öiseid katseid kujutada ette surmajärgset maailma. Siis aga sekkub teksti teine hääl:

Mis sina unistad Märt ütleb se inimene, kes pärast minu surma neid mõttid loeb, sure nõnda sama ära nago kõik tõised ja Anna siis pärast surma oma sõbratel kui võimalik

---

Issand! Oia mo naist last mo sugulasi, sõpru ja mind ennast sures põrgusse saamast!!!” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 65).

vähagi on täada, kuis lugu teisil pool hauda on. Noh tee seda siis võib sind targemaks kiita kui teisi surelikusi. (EKLA EKM, f 169, m 133: 5, l 77)

Järgneb Siipсени lubadus palutut teha: „Jah ma luban lugeja sulle seda kui vähagi vaimalik saab olema, Aga mis viisi seda ma nüüd veel ei tea” (EKLA EKM, f 169, m 133: 5, l 77). Viimases näites pole lugeja retooriline, vaid pigem üks teksti tegelas-test. Sealjuures võimaldab selle tegelase sekkumine sõnastada Siipсениl midagi, mis muidu jääb sõnastamatuks, ja aitab tal saada (vähemalt näiliselt) üle surma lõplikkusest ja surmajärgse elu määramatusest.

Lugeja kui tegelase fiktiivsuse tõttu väheneb selles sissekandes tuntavalt erinevus Siipсени päevikutekstide ja omaloominguliste jutustuste vahel – päevik ei kajasta enam seda, mis toimus, vaid võimalikke (tuleviku)stsenariume. Siipсени kompab tegeliku ja kujuteldava piiri ka teistes sissekannetes. Näiteks on päevikus üks omaloominguline jutustus, mille lõppu on lisatud mäрге, et see on teise raamatusse ümber kirjutatud (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 72) – märkus võiks viidata sellele, et ta ei pidanud sedasorti teksti päeviku jaoks kohaseks. Ühte päevikukandesse on ta aga hõlmanud dialoogi Odessas elava venna fotoga.

Seda saatetud pilti omale laua pääle ette saates küsin mina: Noh vend Peeter? Kuis so käsi Odessas käib? Ja ta vaatab pool naeratates mo otsa ja ütleb: Tänan küsimas vend, mo käsi käib kaunis hästi. Ma küsin edasi: Wend sina tead, et mina suur viina marjate sõber Olen miks ei saada sina minule säält kaugelt lõuna maalt viinamarju. Saadan saadan ütleb pilt mulle vastu, mull oli isigi mõtte neid sulle saata. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 81)

Ehkki esmapilgul võib see näide tunduda erinev anonüümse lugejaga dialoogi astumisest, siis avaramas vaates on need vägagi sarnased. Nii nagu anonüümse lugeja poole pöördumine aitab Siipсениl sõnastada surmajärgse eluga seotud määramatust, aitab sellise dialoogi kirjapanemine tal üle saada igatsusest oma eemal elavate pere-liikmete järele. On märgiline, et Siipсени kirjutab oma päevikus väga vähe neist pere-liikmetest, kellega ta koos elab – peamiselt keskendub kirjutis ikkagi Viljandimaal elavatele õdedele-vendadele ja vanematele ning Odessas elavale vennale. Neist kirjutamine on kui võimalus kohtuda (kuid päevik võimaldab ka eestpalvete lugemist).

Et uurida, kuidas päevikužanr võimaldas Siipсениl ennast positsioneerida, tuleb küsida, miks ta otsustas nimetada selle klade päevikuks, kuid mõnda hilisemat enam mitte. Vastus võib peituda päevikupidamist ajendanud sündmuses ehk mõisniku kohtusse kaebamises. Näib, et Siipсени arvates ületas ta selle teoga seisusepiire ning seetõttu sobis seda kajastama žanr, mida ta samuti ei pidanud enda seisusest inimesele kohaseks. Päevikužanrist loobumise taga võis olla soov eelistada raamistusi, mis ei nõudnud juhtunu ja väljamõeldise ranget eristamist (tema hilisemate kirjutiste hulgas on tekste, kus ta asetab iseend fiktiivsesse jutustusse, vt Kikas 2015: 50).

5. Avalikkus ja žanriline katsetamine

Lähenedes päevikuga seotud žanriproblematikale, on vaja meeles pidada ka päevikusse hõlmatud žanre (Mihhail Bahtini mõttes kuulub päevik sekundaarsete žanride hulka – vt 1987: 269, 274). Päevik ei dokumenteeri üksnes seda, mida inimene tegi või mõtles, vaid ka žanrilist repertuaari, mis tal kasutada oli. Päeviku privaatsus võimaldab kasutada selliseidki žanre, mille rakendamiseks inimesel tegelikult elus juhust või võimalust pole.

Eelnevas jaotasin Siipseni kirjutised päevasündmuste ülevaadeteks, mõtisklusteks ja unenäokirjeldusteks. Tegelikult on päevik žanriliselt tunduvalt kirjum: võime näha nii neid žanre, mille eeskujuks on (avalikud) kirjalikud tekstid, kui ka neid, mis on pigem seotud suulise kultuuriga. Siipseni päevikus leidub näiteks (eest)palveid, reisikirju, vanasõnu, rahvalaule, reportaaže, piiblitõlgendusi, kõnesid, kujuteldavaid dialooge, jutustusi jpm. Mõni neist žanridest esineb sagedamini, mõni harvemini, mõni on selgema struktuuriga, mõni läbipõimunud. Sagedamini esinevad ja ühtsema struktuuriga žanrid on näiteks (eest)palved, mis on alati esitatud jutumärkides otsese kõnena, unenägede kirjeldused, millel on juures tavapärasest detailsem ajatäpsustus (nagu ka täpsustus selle kohta, mille poolest unenägede paigad ja inimesed tegelikkusest erinevad), ning piiblitõlgendused, mis algavad viitega mõnele piibli lõigule.

Mitu nimetatud žanri on sarnaselt lugeja troobiga laenatud ajakirjandusest ja raamatutest ehk kuuluvad pigem avaliku kirjaruumi repertuaari. Järgnevalt analüüsin kahte päevikus kasutatud žanri: reportaaži ja kõnet. Need on vastavuses kahe peamise ülal eristatud kirjutamismotivatsiooniga: reportaaž tegeleb päeva dokumenteerimisega ning kõne on mõtiskluse erivorm. Neis žanrides kirjutatud sissekandeid eristab see, et kirjutaja on neid luues pidanud silmas mõnevõrra avaramat (ning päeviku kontekstist lähtuvalt ambivalentsemat) auditooriumi.

Kõ n e d e k s nimetan ma arutlusi, mis üritavad veenda laiemat seltskonda, iseloomulik on meie-vormi kasutamine. Näiteks algab pikem ebausuvastane kirjutis nii: „Kus on need endised tontid jäänud millest meie esivanemate muistsed jutud paljugi paeatavad? Selle pääle kostame [---]” (EKM EKL, f 169, m 133: 5, l 51). Kõnede oluliseks raamiks on rahvuslus – teema, mis jääb Siipseni päeviku teistes sissekannetes tagaplaanile. Näiteks ühes sakslaste ja eestlaste vahekordi vaagivas kõnes rõhutab ta vajadust tunda rahvuse ajalugu: „Kes vähagi eesti aealugu tunneb ja meie vanemate minevigu on lugenud, se ei võiks ometa nii rumal olla vaidlema” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 63). Kõnede teine oluline joon on hariduse olulisuse rõhutamine. Rahvusteemalises kõnes on viide minevikuga seotu lugemisele, ebausuteemalises kirjutises jõuab ta aga selleni, et kummalisel kombel on usk tontidesse säilinud ka tema ajal.

Nüüd küsime veel? Kuidas vaivad need inimesed veel meie aeal tontide juttusid tõeks pidada, kes kirja usuvad. Vaata se uskumine on veel õpitusse selge puuduse märk, naad on kül kirja nooreld Õpinud lugema Aga muud tarkust ega ihuligute asjate tundmist pole neil mitte põrmugii. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 52)

Päevikus on mitu viidet 1896. aastal Siipseni lähikonnas toimunud kõnekoosolekutele (need toimusid näiteks 9. novembril (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 29), 1. detsembril (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 28–29) ja 31. detsembril (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 34)) ning vähemalt ühele neist oli planeeritud ka Siipseni ettekanne. Võib eeldada, et päevikus leiduvad kõned on saanud inspiratsiooni tegelikel koosolekutel ette loetutest, ehkki neid võisid mõjutada ka ajakirjandustekstid (ajakirjanduses ilmus sageli erinevate seltside koosolekutel peetud kõnede tekste). Päevikusse hõlmatud kõned pole tõenäoliselt siiski ühelgi kõnekoosolekul kõlanud (vastasel juhul oleks Siipsen selle kindlasti teksti juurde ära märkinud). Nende teemade käsitlemine just nimelt kõne žanris lähtus pigem tema tundeist, et teatud teemadele sobib selline vorm.

Reportaažideks nimetan ma umbisikulises stiilis päevasündmuste kirjeldusi. Tavapärased päevakirjeldused algavad viitega sellele, mida kirjutaja tegi:

Meie olime sell õhtul kaks perekonda kaunis rõõmsad. Mina M. Siipsen oma naese ja tütreaga ning minu Kõrvaline Kengissepp Peeter Luts oma naese ja nelja aastase poia Jakobiga. esimeseks aeaviiteks oli meil sell õhtul „Röövitud tiivad” III anne lugeda [---]. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 43)

Reportaažis minavormi ei ole:

1 Detsembril / Olivad Jaan Kase pool kirjamehed koos, kui neid ülepea nõnda võib nimitada. Henri Rebane luges Ühe venekeelest ümber pantud laulu ette [---] Herra C. Niilus luges ühe naljaka kõne tähtsamatust ette mis keige rohkem kuulajate pääle mõjus ja naeru kaja sünnitas [---] M. Siipseni kõne Hants Karu ja tema mäng jäi pidamata [---] Herra Neederi kõne ööulkujatest jäi tõise korra pääle. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 28–29)

Valisin võrdlusalusteks näideteks üsnagi sarnased sündmused: koosviibimised, kus loeti midagi ette. Stilistiline erinevus tõstab esile nende sündmuste erinevat tähendust Siipseni jaoks: kui esimene on kohalik ja perekondlik sündmus, siis teine on avalikum ning suurem. Teise sündmuse avalikkusele viitab ühelt poolt valitud žanr, mis jäljendab ajalehtedes ilmuvaid seltside koosolekute ülevaateid ning on vaikimisi suunatud laiemale anonüümsele avalikkusele, teiselt poolt aga ka viide kirjameelele (mis on küll samasuguses pooliroonilises toonis nagu päeviku tiitellehel olev viide õpetatud mehele), mis seob reportaažid kõnedega.

Siipseni kõnesid ja reportaaže ühendab see, et need imiteerivad avalikust kirjaruumist pärinevaid žanre privaatse kirjutuse raames. Tegu on nn eemaloleva žanri heade näidetega: kirjutiste žanr on äratuntav, kuid kirjutajal pole võimalik žanri täielikult teostada, näiteks puudub tal võimalus viia kirjutatu sobiva auditoriumini. Need tekstid on mitmes mõttes sarnased Jakob Hurda korrespondentide kirjutatud äratussonadega (tekstidega, mis ärgitasid ümberkaudseid inimesi kogumistöoga liituma): ka need on inspireeritud avalikus kirjaruumis näha olevatest žanridest ning nende kirjutajatel puudub võimalus oma üleskutseid ise avalikustada. Ehkki

päevikus paiknemine jätab Siipseni kõned ja reportaažid tegelikust avalikkusest veel sammukese kaugemale, on need osa rahvaliku kirjalikkuse avalikkusesse suunatud tekstidest, mida peaks arvesse võtma, kui analüüsida tolleaegsete inimeste suhet avalikkusega (vt Kikas 2020).³

Siiski pole mõtet rääkida kõnedest ja reportaažidest selles päevikus ainult negatiivses (eemalolemise) võtmes, tuues välja, mis jääb vajaka: mitmel puhul on need žanrilised vahendid andnud Siipsenile võimaluse saada üle olukordadest, millega ta pole rahul. Ülal viitasin sellele, kuidas lugeja sekkumine võimaldas tal surmajärgse eluga seotud määramatust justkui vähendada. Järgnevalt toon esile ühe eripärase reportaaži, kus Siipsen ei kasuta žanri mitte selleks, et pöörduda laiema auditooriumi poole, vaid selleks, et muuta toimunu vähemalt paberi pealgi meenutamiseväärseks sündmuseks. Kuna tegu on pigem reportaaži paroodiaga, võib selles näha suulise pajatuse mõjutusi.

Tekst kajastab Siipseni hõbepulmapäevaga seotud ootuste ja reaalsuse vahelist lõhet. Sissekanne algab enesekohaselt, kuid teises lõigus asetab ta umbisikulise reportaaži stiili kaudu sündmuse nii laia konteksti, et see viitab ilmselgele eneseirooniale.

9. Vebruaril 1897 / aastal Oli minu hõbe pulma päev mill mina abielusse astusin. 25 aastad sai sell päeval täis aga ei ühtegi õnne soovijad ei ilmunud ega ühtegi Õnne soovi kaardi ei tulnud.

Kõik Pärnu Villandi Valga ja Venemaa ei lausunud sõnagi kui Herra (kirjanik) M. Siipsen Oma hõbe pulmi pidas. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 54)

Sulgudesse pandud määratlusega *kirjanik* rõhutab Siipsen taas enda seotust kirjutava maailmaga ning jälle jääb ta selle määratluse osas kõhklevaks. Tekst jätkub samalaadselt eri stiile segavana. Nii täiendab ta sellel päeval ettevõetud tegemiste kirjeldusi fiktiivsete reportaažilõikudega, mis toovad mängu taas avarama konteksti. Näiteks:

Peeter Ordu poeg Jaan 6 aastad vana Peeter Lutsu poeg Jakob ka 6 aastad vana Olivad sell tähtsal päeval mo tütre Liisaga tantsijad Kuna ma ise musikandi ametid pidasin. Olivad kül Saksamaalt Perlinist seks päevaks musiku koor tellitud, aga sest et sula ilm juhtus ja laialise Musta jõe vee pärast Auuru laev „Pismark” teeld Ära eksinud ning Ritsiku Kõrtsi juure kinni jooksnud sellepärast siis ei saanud musikantid enam õigeaks aeaks seie vaid kolm päeva ilemb kui pidu juba möödas oli. (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 54–55)

Lõigu lõpu paroodilisust võimendab see, et vaid lehekülj varem on Siipsen rõhutanud, et sissekande tegemine toimub sama päeva õhtupoolikul: „Praegu mill ma selle tähtsa päeva mälistust oma päevaraamatusse kirjutan kipub Õhtu kätte, on jo kell 4ja pääl, ei ole tõldasid ega hobusid kuskil näha” (EKM EKLA, f 169, m 133: 5, l 55).

³ Siipseni kõned on väga sarnased mõningate tekstidega, mille Hans Anton Schults ja Juhan Silbergleich on lisanud oma rahvaluulesaadetistele (vt Kikas 2006, 2018: 33–38).

Seega kui küsida selle järele, kuidas päevik võimaldab Siipsenil end tekstuaalselt ja žanriliselt positsioneerida, näeme sama suurt mitmekesisust kui ajalistes suhetustes: päevikusse on kaasatud erinevaid žanre, kirjutaja katsetab erinevate adressaatidega ning laveerib tegelikkuse ja väljamõeldise piiridel. Teatud juhtudel võib rääkida žanride eemalolemisest ja sellest, et kirjutaja katsetab väljendusvõimalusi, mida ta täielikult teostada ei suuda. Samal ajal leian ma, et viimati käsitletu näitlikustab vägagi loomingulist kättesaadavate vahendite kasutamist, mis võimaldas vähendada teksti kirjutamist tinginud nukrusetunnet.

6. Lõpetuseks: *Vatt sul õppetud mees...*

Siipseni kirjutiste ajalisel teljel jääb päevik tema personaalarhiivi keskpaika. Samal ajal säilikute üldarvu kontekstis on enamik tema kirjutisi hilisemad – päevik kuulub arhiivi veel suhteliselt hõredasse osasse. Üheks arhiivi varasema osa tunnuseks on erinevate žanride jaotamine omaette kladedesse: tal on eraldi vihikud luuletuste, religioosete mõtiskluste ja omaloominguliste jutustuste jaoks. Seevastu hilisemas arhiiviosas on kladed pigem mitmežanrilised. Tõsi – ka varasemad kladed pole alati žanriliselt homogeensed (sarnaselt eelnevalt viidatud „Vilja tegemise raamatuga” on muudegi klade viimased lehed sageli täidetud klade peamisest sisust erineva materjaliga). Samal ajal on märgiline, et Siipseni ainus selgelt päevikuna tähistatud raamatuke jääb just sellesse nn eristatud žanridega klade aega.

Artiklis käsitlesin seda, kuidas Siipsen end oma päevikus positsioneerib: vaatlesin esiteks seda, kuidas ta kasutab päevikule omast ajavormi, teiseks erinevaid žanrist lähtuvaid aspekte. Siipseni päevik on ühelt poolt väga isiklik ja enesekeskne, tegeleb erinevate teda ennast vaevavate dilemmaadega, aitab tal veeta aega viisil, mida ta peab kasulikuks. Teiselt poolt on tekst seotud paigaga, kus seda kirjutatakse: see kajastab konkreetse inimese igapäevaseid tegemisi, majapidamist ning suhteid ümberkaudsete inimestega, aga ka igatsust eemal viibivate perekonnaliikmete järele. Paradoksaalsel kombel on päevik nii ruum kohtumisteks (eemal elavate perekonnaliikmetega) kui ka ruum üksi olemiseks ja eraldumiseks (külaelanikest, kellega pole võimalik olulistel teemadel vestelda).

Peale selle ei saa päevikut lugedes mööda adressaadi ambivalentisusest. Siipseni otsus katkestada sissekannete tegemine „Vilja tegemise raamatusse” ning alustada millegi uuega võis olla seotud sooviga nihutada oma mõtted teistsugusesse žanrilisse raami – päevik võimaldas kirjutada endast ja endale. Viimasega on aga mõneti vastuolus päeviku tiitellehel olev viide sellele, et päevikupidamine on osa õpetatud meeste maailmast. Seega võib olla, et uue kaustiku kasutusele võtmise mõte oli just vastupidine – soov mitte kitsendada, vaid just avardada võimalike lugejate arvu, tõsta kirjutuse perekondlikust-majapidamislikust kontekstist välja, rõhutada, kui eriline on olukord, kuhu ta on sattunud mõisniku kohtusse kaebamise tagajärjel. Ehkki suurem osa päevikust on nn sisemine mõttepäevik, viitavad siin ja seal leiduvad püüded pöörduda avarama auditoriumi poole, kõneleda avalikumas (ja rahvuslikumas) raamistuses just kirjutuse potentsiaalsele avalikkusele. Nii nagu paljud rahvalikud

kirjutajad enne teda, kasutab ka Märt Siipen enesemadaldust selleks, et samaaegselt eitada ja kinnitada oma seotust kaasaegse haritud inimeste maailmaga.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud uurimisprojektiga EKM 8-2/20/3 „Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid“.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 169 – varia

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

KIRJANDUS

Bahtin, Mihhail 1987. Valitud töid. Tallinn: Eesti Raamat.

Barber, Karin 2006a. Introduction: Hidden innovators in Africa. – Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self. Toim K. Barber. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, lk 1–24.

Barber, Karin 2006b. Writing, genre and a schoolmaster's inventions in the Yoruba provinces. – Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self. Toim K. Barber. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, lk 385–415.

Barber, Karin 2007. The Anthropology of Texts, Persons and Publics. Oral and Written Culture in Africa and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press.

Barton, David; Hamilton, Mary 2003 [1998]. Local Literacies. Reading and Writing in One Community. London–New York: Routledge.

Blommaert, Jan 2008. Grassroots Literacy. Writing, Identity and Voice in Central Africa. London–New York: Routledge.

Briggs, Charles L.; Bauman, Richard 1992. Genre, intertextuality and social power. – Journal of Linguistic Anthropology, kd 2, nr 2, lk 131–172.

Edlund, Ann-Catrine 2013. A country maid and her diary. Methodological reflections on historical literacy practices. – White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. (Studia Fennica Litteraria 7.) Toim Anna Kuismin, M. J. Discroll. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 89–100.

Fabian, Johannes 2001. Keep listening: Ethnography of reading. – J. Fabian, Anthropology with an Attitude. Critical Essays. Stanford, California: Stanford University Press, lk 53–69.

Gunner, Liz 2006. Keeping a diary of visions: Lazarus Phelalasekhaya Maphumulo and Edendale congregation of AmaNazareth. – Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self. Toim K. Barber. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, lk 155–179.

- Hinrikus, Rutt 2019.** [I osa. Päevikud.] – R. Hinrikus, Tiina Ann Kirss, Eesti elulookirjutus. Antoloogia. Kirjad, päevikud, mälestused ja elulood. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 11–15.
- Hinrikus, Rutt; Kirss, Tiina Ann 2019.** Eesti elulookirjutus. Antoloogia. Kirjad, päevikud, mälestused ja elulood. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Kauranen, Kaisa 2009.** Menneisyyden muistiinpanojen kirjo. – Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937. (Kansanelämän kuvauksia 75.) Toim K. Kauranen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 6–21.
- Kikas, Katre 2006.** Väitlus tumma tekstiga. Hans Anton Schults ja Andres Saal. – Pro folkloristica XIII. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 18–41.
- Kikas, Katre 2015.** Mis kuulsin rahva suust se panin kirja... Mölder Märt Siipeni kirjalikust pärandist. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat. Toim Mart Velsker. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, lk 33–54.
- Kikas, Katre 2017a.** Rahvaluule kogumine epistolaarses kontekstis. Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 272–290.
- Kikas, Katre 2017b.** Rahvaluulekogujate elulood Jakob Hurda rahvaluulekogus. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 584–599.
- Kikas, Katre 2018.** Rändlind ja Paabeli vang. Omaeluloolisus kahe rahvaluulekoguja saadetistes. – Mäetagused, nr 71, lk 25–54.
- Kikas, Katre 2020.** „Ma üüan sind armas Risti kihilkond...” Rahvaluulekogujate äratussõnad ja avalikkuse kõnetamine. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 133–147.
- Kikas, Katre (ilmumas).** National epic from below: Kalevipoeg in the writings of grassroots literati. – Literary Canon Formation as Nation-building in Central Europe and the Baltics. Toim Aistė Kučinskienė. Leiden: Brill.
- Kuismin, Anna 2013a.** Päiväkirjat ja omaelämäkerrat. Aikain muistot ja kokemusten koulut. – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370.) Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 60–97.
- Kuismin, Anna 2013b.** Rahvaan runot. Tuli taas kynälle kyyti. – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370.) Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 185–214.
- Makkonen, Anna 2005.** Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan. (Kansanelämän kuvauksia 67.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miescher, Stephan F. 2006.** A. K. Boakye Yiadom's autobiography: The writing and subjectivity of a Ghanaian teacher-catechist. – Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self. Toim Karin Barber. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, lk 27–51.
- Nordlund, Taru 2013.** Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370.) Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 107–138.

Sheridan, Dorothy; Street, Brian; Bloome, David 2000. *Writing Ourselves. Mass-Observation and Literacy Practices.* Creskill, New Jersey: Hampton Press, Inc.

Sinor, Jennifer 2002. *The Extraordinary Work of Ordinary Writing. Anne Ray's Diary.* Iowa City: University of Iowa Press.

Katre Kikas (sünd 1981), MA, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), katreki@folklore.ee

The diary of Märt Siipsen as a means of self-positioning

Keywords: diary keeping, Märt Siipsen, genre, vernacular literacy

The article focuses on the diary of miller Märt Siipsen (1846–1916), written in the years 1896–1897. Siipsen only had the minimal three-year schooling, which makes him a great example of a vernacular writer (not connected to institutions dedicated to the spread of literacy). The diary is part of Siipsen's personal archive, which is kept in the Cultural History Archives of Estonian Literary Museum. Besides the diary there are notebooks filled with poems, short stories, religious contemplations etc.

The document analysed here (EKM EKLA, f 169, m 133: 5) stands out in this collection for being the only notebook labelled 'diary' (though there are diary-like writings in his other notebooks as well). This prompts the question: What does this generic label mean to Märt Siipsen? I am especially interested in the ways he used his take on the diary genre to position himself. I will consider positioning with reference to the main tenets of New Literacy Studies: Whenever someone writes, he/she makes it from a social position, but these positions are always in flux; people constantly try to take positions that are not open to them or widen the scope of the ones that are. Diary as a private genre allows people the space to experiment with positions they want to take.

The article approaches the question of self-positioning from three aspects. First I look at the aspect of time. We can see that there are two types of entries – those which document past events and those which help to spend time; the former are usually written after the event, while the latter are born in the moment of writing. Secondly I consider the different frames Siipsen applies to interpret the diary-genre. I am especially interested how he grapples with the notion that diary-keeping is something done by educated people and how he plays with the boundary between reality and fiction in his entries. Thirdly I assess the relationship between Siipsen and the general public – though the diary was a private text, it has several entries that mimic genres used in newspapers, which are suggestive of the author's ambition to address wider audiences on certain issues.

Katre Kikas (b. 1981), MA, Estonian Literary Museum, Department of Folklore, Researcher, (Vanemuise 42, 51003 Tartu), katreki@folklore.ee